

УДК 373.5.016:168.522+37.013.3

Г.О. ВАСЬКІВСЬКА

**ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК ДОМІНАНТА ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ
СИСТЕМИ ЗНАТЬ ПРО ЛЮДИНУ**

***Резюме.** У статті зосереджено увагу на ідеях людиноцентризму як стратегічного напрямку модернізації сучасної освіти. Розглянуто концептуальні засади формування системи знань про людину в учнів старшої школи. Проаналізовано цінність знань про людину для становлення особистості. Обґрунтовано взаємозв'язок природничих і гуманітарних знань для усвідомлення цілісності феномена «людина».*

***Ключові слова:** людиноцентризм; система знань про людину; старшокласник; людинознавство; ціннісні орієнтації, технології навчання.*

Постановка проблеми. Для ХХІ століття характерні виклики людству щодо його спроможності вижити і розвиватись у глобалізаційних соціально-економічних умовах. Тож перед освітою, щонайперше, постає питання, яким буде майбутнє. Хто його створюватиме – люди, які здатні лише руйнувати, чи ті, хто розбудовуватиме надбане, створюватиме нове, бережно ставлячись до природи загалом і до людини зокрема. Для того щоб людині ефективно адаптуватись у цьому швидкоплинному, мінливому світі, необхідні знання, передусім, про саму себе. Поліпшення якості освіти в умовах глобалізаційних змін може відбутися тоді, коли саме освіта торкнеться глибинних процесів розвитку людини, її менталітету, інтелекту і мислення. Учених і громадських діячів непокоїть низький рівень духовності, що панує серед молоді, недостатній розвиток критичного мислення, переважання споживацьких інтересів, низький інтелектуальний рівень. Люди втрачають інтерес одне до одного, зменшується потреба у живому спілкуванні, віртуальність приходить на зміну реальності. Усе це потребує втручання шкільної освіти, адже вона несе колосальну відповідальність за майбутнє села і міста, країни і планети.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки найпершим ключовим напрямом державної освітньої політики названо реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти [7]. Отже, освіта України спрямована на гуманізацію, що передбачає її співзвучність із сучасними тенденціями пізнання – з людиноцентризмом.

Якщо ми звернемося до семантики слова «людиноцентризм», то зрозуміємо, що в центрі має бути людина, тобто, як зазначає В. Г. Кремень, «предметом філософії людиноцентризму є життя індивіда, взяте як цілісність матеріальних та ідеальних, свідомих і несвідомих, скінченних і нескінченних, загальних і національних, формальних й енергійних явищ [6, 16]».

Ми, розглядаючи людину як феномен, як фундаментальну проблему філософії, як об'єкт і суб'єкт теоретичних досліджень, практичних утілень наукових пошуків, свідомо звертаємо увагу, передусім, на те, що неосяжне набутих досвідом, яким би він багатограним і всеохопним не був, на те, що дане в почуттях. Розгляд самої проблеми феномена (чуттєвості, почуттів, рефлексії) людини має стати шляхом просування у пізнанні себе. На перший погляд, для учнів старшої школи головне те, що осяжне розумом – знання, тобто ноумен [3, 793], а не феномен. Утім, якщо під час навчально-виховного процесу не приділятиметься увага феномену людини, тобто тому, що ніби безпричинно (точніше – безсвідомо) управляє поведінкою, детермінує мотивацію, багато що можна упустити. Ми доводимо, що основою навчання має бути те, що складає базис людини як цілісності, як біопсихосоціокультурної істоти.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Аналіз філософсько-педагогічної літератури дав нам підстави говорити, що дослідженню проблеми формування знань про людину в учнів приділяється належна увага. Матеріал для роздумів і критичного аналізу надали як класичні, так і найновіші праці українських і зарубіжних науковців: П. П. Булонського, І. Ф. Гербарта, С. У. Гончаренка, В. В. Давидова, Ф. Дістервега, П. Ф. Каптерева, Я. А. Коменського, Н. К. Крупської, І. Я. Лернера, Д. Локка, В. О. Онищука, О. М. Острогорського, В. Ф. Паламарчук, І. Г. Песталоцці, О. Я. Савченко, М. М. Скаткін та ін.

Наразі виникла потреба переосмислити сенс наукових знань у контексті розробки змісту навчальних предметів, зважаючи на творче начало особистості. Український філософ і педагог В. Г. Кремень зазначає, що «будучи не просто живою, але свідомою і розумною істотою, людина виявилася здатною контролювати надлишок енергії, реалізуючи її у спеціальній сфері свого людського самовираження – різнобічній творчій діяльності, спрямованій на своє буття і на себе саму. Будучи істинно людським феноменом, зумовленим діяльністю живого високоорганізованого мозку, і проявом духовної природи людини, творчість визначила основу та умову всього подальшого її розвитку. Саме в діяльності на цьому рівні і розкривається специфіка «феномена людини». Подібна діяльність не обмежується орієнтацією на наявні програми дій, ким би вони задані не були – природою чи соціумом. Вона передбачає здатність до постійного перегляду та вдосконалення програм, які лежать в її основі, до постійного «перепрограмування», до перебудови своїх власних основ, а отже, може бути охарактеризована як відкрита система [5, 117]».

Метою статті є розкриття необхідності формувати у старшокласників систему знань про людину у контексті людиноцентризму як стратегічного напрямку сучасної освіти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різні науки накопичили значні обсяги знань про людину, але ці знання безсистемно представлені у змісті шкільної освіти. Ті знання, що все-таки мають місце у змісті освіти, настільки розпорошені, що за ними не видно системи знань про людину. Отже, не формується цілісне бачення людини як об'єкта дослідження різних наук. Саме тому актуальність нашого дослідження зумовлена наявністю суперечностей між:

- 1) рівнем сучасних вимог суспільства до якості знань учнів загальноосвітніх навчальних закладах і реальною практикою засвоєння знань про людину;
- 2) необхідністю подолання фрагментарності знань про людину та обмеженістю шкільних програм щодо можливості відображати ці знання у достатньо повному обсязі і з належною глибиною;
- 3) суспільною обумовленістю змісту базових знань та індивідуально-суб'єктивними особливостями потреб учнів і диспозицій щодо його засвоєння;
- 4) потребою розроблення нових концептуальних підходів та підготовлених до впровадження технологій формування системи знань про людину в учнів старшої школи на засадах людиноцентричної парадигми освіти і недостатнім рівнем системних досліджень цієї проблеми.

Встановлено, що одним із чинників неможливості цілісного пізнання людини постає надмірна фрагментизація (розрізненість) знань про людину, розкиданість по різних навчальних предметах. Утім, приведення відповідних знань до системи усуне цей недолік, що, звісно, позитивно впливатиме на ідеали, моральні й естетичні почуття старшокласників, а отже, формуватиме об'єктивну модель світу і суб'єктивне її сприйняття. Міфологія і релігія як знання і детермінанти розвитку особистості теж мають посідати відповідне місце у змісті освіти, оскільки вони також визначають феномена людини, тими елементами, що не можуть бути осягнені досвідом, але такими, що розвивають чуттєвість, збагачують старшокласників арсеналом інструментів для себерозуміння і самопізнання, відповідного ставлення до оточення, до соціуму, до людства загалом.

Синтез гуманітарних і природничих знань ми розглядаємо як основу трактування цілісності людини у процесі формування системи знань про людину в учнів старшої школи. Саме тому зважаємо на найважливіші особливості розвитку сучасної науки, які пов'язані з людиною як проблемою. Методологічні засади системного підходу до людинознавства також мають відповідати як запитам суспільства, так і законам розвитку особистості, що й забезпечить цілісність неподільного. Цілісний підхід до вивчення людини, розгляд її як істоти природної і як соціального індивідуума, суб'єкта психічної і духовної діяльності також розкриватиме її унікальну неповторність.

Виходячи з положення про концептуальну єдність знань про людину, ми досліджуємо їх дидактичну структуру, основу якої становить зміст освіти, що визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також як певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки. Теорія змістового узагальнення передбачає можливість структурування навчального матеріалу на основі відповідного діалектичного принципу, що уможливило відтворення певного рівня організації життя чи форму його прояву в конкретній цілості. Тож теоретичний підхід дає змогу дійти глибинної суті явищ, предметів і подій. Як зазначає В. Г. Кремень, «методологічною основою визначення змісту сучасної шкільної освіти є загальнолюдські й національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах виховання і розвитку дитини. Зміст визначається на засадах його фундаменталізації, науковості та системності знань, їх цінності для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації шкільної освіти, ідей полікультурності, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру школи. У доборі змісту враховуються його доступність, науковість, наступність і перспективність, практичне значення, можливість для загальнокультурного, наукового, технологічного розвитку особистості, індивідуалізації, диференціації навчання [6, 322]».

Зважаючи на те, що всі системи прагнуть до рівноваги, до стану спокою, і людину як систему не оминають ці фундаментальні закономірності природи, то саме на ціннісно-орієнтаційну функцію наукового стилю мислення слід покладатися, формуючи у свідомості учнів у процесі засвоєння знань про людину відповідне розуміння об'єктивно спрямованих і суб'єктивно сприйманих детермінант.

Створення власної ціннісної системи неможливе поза філософським осмисленням дійсності, буття як такого, часткових проблем і глобальних викликів. Окрім того, слід мати ідеальні уявлення про моральність як визначник, мотиватор і стимулятор пізнання дійсності у процесі засвоєння знань про людину. З огляду на це, ми говоримо про процес засвоєння знань про людину як про високоартісну складову навчально-виховного процесу, за якого у старшокласників формуються ціннісні орієнтації, характеризуючи смисловий бік особистісної спрямованості. Якщо у процесі засвоєння знань про людину ціннісні орієнтації якісно сформовані і є надбанням моральної свідомості, то основні ідеї розвитку людини, соціуму, людства загалом як «ціннісні блоки» стають смисловими компонентами світогляду, що й виражає суть моральності особистості, детермінованої соціокультурними чинниками, ноосферними впливами [4], синергетичними зв'язками.

Система знань про людину у старшокласників може бути сформована за умови, якщо здійснюватиметься інтеграція знань людинознавчого, суспільствознавчого і природознавчого характеру.

Окреслюючи педагогічні умови формування системи знань про людину в учнів старшої школи, ми розглядаємо, передусім, ті, що сприяють успішному навчання: організаційні, дидактичні і психолого-педагогічні. Водночас, педагогічний процес як багатofакторний і багатомірний потребує індивідуального підходу кожного фахівця до розв'язання відповідних проблем [1]. Слід зауважити, що в основу експериментальної моделі формування системи знань про людину було покладено зазначені дидактичні умови, утім, ефективно їх застосування можливе за комплексного підходу до визначення і виконання інших – як організаційних, так і психолого-педагогічних.

З огляду на викладене, вкажемо, що саме діяльнісний підхід до навчання може посісти одне з важливих місць в освітньому процесі, адже він збуджує пізнавальний інтерес, посилює увагу, цілеспрямованість, духовно збагачує учнів.

Педагогічні технології формування у старшокласників системи знань про людину мають добиратися, структуруватися, синтезуватися і створюватися саме з огляду на «запрограмованість діяльності» дитини від природи (як індивідуальна енергетична сфера (поле) синергетичних перетворень особистості), головною метою яких і має бути навчання відтворювати, інтерпретувати і творити. Тож технології навчання ми розглядаємо як об'єктивну необхідність формування у старшокласників системи знань про людину, бо традиційні методи навчання у школі вже вичерпують свою потенційну ефективність і потребують інноваційного імпульсу. Для формування у старшокласників системи знань про людину недостатньо видозміни змісту навчального матеріалу і розкриття у ньому внутріпредметних, міжпредметних чи метапредметних зв'язків. Потрібно дещо в інший спосіб організувати і пізнавальну діяльність – змістити акценти у бік людиноцентричної освітньої парадигми, а освітній процес вибудувати з максимальним забезпеченням індивідуальних запитів і можливостей учнів (реалізація ідей дитиноцентризму). За таких умов старшокласник з об'єкта навчання переходить у ранг суб'єкта діяльності, що й визначає необхідність використання нових педагогічних технологій. Технологізація освіти сьогодні є об'єктивним (незаперечним, викликаним самим життям) процесом, що забезпечує виконання її стратегічних завдань.

Наші дослідження підтвердили, що у загальноосвітніх навчальних закладах I–III рівнів акредитації і технологізація, і оптимізація є Ахіллесовою п'ятою шкільної освіти загалом, що зумовлено, з одного боку, об'єктивними чинниками (матеріально-технічне забезпечення), а з іншого – неготовністю педагогічних колективів середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій і навіть ліцеїв оволодівати новітніми технологіями навчання. Серед чинників: пофрагментованість (нецілісність) педагогічної технології як системної сукупності й алгоритму функціонування методологічних, особистих, інструментальних засобів, що використовуються для досягнення запланованих навчально-виховних цілей; високий показник середнього віку вчителів (превалюють педагоги зі стажем роботи понад 30 років), для яких характерним є несприйняття нового (переважає традиційне

навчання); відставання сільської школи від міської у науково-методичному та інформаційно-інформатизаційному забезпеченні); малокомплектність (на селі) і понаднормова кількість учнів у класах у великих містах тощо.

У процесі дослідження ми переконалися і в тому, що відхід від традиційних технологій навчання чи їх відверте ігнорування (позиціонування) шкодить нормальному перебігу навчально-виховного процесу (з одного боку, традиційне є основою для новітнього, а з іншого, статево-вікові та індивідуально-психологічні особливості контингенту учнів не завжди дають змогу активно впроваджувати, наприклад, інтерактивні технології, бо деякі старшокласники опиняються невиключеними у процес). Відповідні проблеми мають місце за впровадження методів дослідного, проектного і проблемно-пошукового навчання. Тут на перший план висувається системно-кореляційне навчання, вивчення і дослідження якого потребує значної додаткової уваги у рамках іншого наукового пошуку.

Ми, переслідуючи мету формування системи знань про людину в учнів старшої школи, спираємося на інтерактивні технології, які розвивають творчі здібності учнів і спонукають до самостійності їхнього мислення. Забезпечення інтерактивного навчання задля формування системи знань про людину в учнів старшої школи припускає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, загальне розв'язання питань методами аналізу обставин і ситуацій.

Серед ознак інтерактивної технології навчання – міжособистісна, діалогічна, рівноправна взаємодія учасників навчально-виховного процесу, що й передбачено нами у процесі засвоєння знань про людину, особливо під час вивчення метакурсу «Людинознавство». Старшокласники активно включаються в моделювання життєвих ситуацій, у пошук розв'язання конкретної чи гіпотетичної проблеми, ставлять запитання вчителю з метою максимальної реакції-рефлексії (як у житті – хто спритніший?), одне одному, відповідають, розповідають про власний досвід, самостійно і колективно шукають розв'язки.

У своєму дослідженні ми використовуємо моделювання ситуацій тому, що ними сповнене життя, художні твори, історична дійсність, розвиток природи і мислення людини. Наші електронні пізнавально-навчальні тести (як додаток до курсу за вибором «Людинознавство» для учнів 10–11-х класів) також передбачають ситуації, де серед гіпотетичних (або вигаданих) слід розпізнати такі, що мали чи мають місце. Також подаємо алгоритм діяльності вчителя й учнів на етапі побудови гіпотези у процесі засвоєння знань про людину, обґрунтовуємо форми роботи, які найдоцільніше застосовувати на певних типах уроків.

Здійснений аналіз педагогічної літератури, апробовані розроблені нами програма і курс «Людинознавство» засвідчили, що одним зі шляхів організації навчально-виховного процесу відповідно до діяльнісного, компетентнісно-орієнтованого, дидактичного і суб'єкт-суб'єктного психологічного підходів до навчання розглядається використання інтерактивних навчальних технологій. Інтерактивні технології ми визначаємо як дидактичні технології, що сприяють ефективності процесу формування системи знань про людину в учнів старшої школи.

З огляду на викладене зазначаємо, що старша школа покликана навчати розв'язувати першочергові проблеми, пов'язані із взаємодією людини і суспільства, із соціалізацією особистості, а також соціальним становленням і соціальним розвитком школяра у процесі засвоєння знань про людину. Цей процес має творити людину, яка спроможна ефективно взаємодіяти з навколишнім світом і співпрацювати з іншими людьми, проявляти толерантність до інших культур, співвідносити особисті інтереси з потребами суспільства, формувати власну систему цінностей. Знання про людину виступають, передусім, детермінантою розвитку ціннісних орієнтацій старшокласників [2].

Учень старшої школи як суб'єкт навчально-виховної діяльності через специфіку соціальної ситуації розвитку, у якій він знаходиться, характеризується якісно новим змістом цієї діяльності, детермінованим багатогранністю соціальних відносин і зв'язків у сучасному світі. Тож й у процесі формування у старшокласників системи знань про людину має бути враховано специфіку умов життєдіяльності сучасної людини, і забезпечуватися змістовим, діяльнісним і результативним аспектами відповідної дидактичної моделі.

Висновки. Формування у старшокласників системи знань про людину має бути гуманним за змістом і методами навчання; охоплювати всі природничі і гуманітарні знання; правдиво відображати суспільні досягнення, не допускаючи ані прикрашання, ані очорнення; стимулювати логічний аналіз і порівняння різних поглядів за тими самими питаннями, широко використовуючи діалогові методи роботи на уроці; формувати звичку мислити в широкому міждисциплінарному полі знань; ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях – повазі прав і свобод особи, дбайливому ставленні до природи і пам'яток культури, на співчутті й милосерді до інвалідів, на здоровому способі життя; спонукати учнів до фізичного, інтелектуального й морального

самовдосконалення, до постійного саморозвитку свого творчого потенціалу; активізувати творчо-рефлексійну діяльність учнів; надавати учням методичні засоби для самопізнання й самовиховання, для гармонізації стосунків з людьми, ставлення до живої й неживої природи, для запобігання нещасних випадків, для самозахисту й виживання в екстремальних умовах; формувати неприйняття соціальної нерівності людей; формувати толерантність щодо расових, національних, релігійних та інших відмінностей; сприяти вільному й раціональному самовизначенню в політичній, професійній, духовній та інших сферах.

Одним із найважливіших аспектів дослідження поставленої проблеми є визначення вихідних засад, які могли б слугувати своєрідною основою формування у старшокласників системи знань: цілісність світу, взаємозв'язок усіх явищ і предметів дійсності, системність і комплексність різних об'єктів вивчення тощо; єдність і системність наукових знань та інших форм соціального

досвіду, різні форми їх узагальнення і систематизації; єдність і цілісність формування психічного світу, індивідуального досвіду старшокласників.

Формування системи знань про людину в учнів старшої школи є необхідною умовою, достатньою для виконання основних груп завдань освіти, що стосуються: а) задоволення інтересів старшокласників і збагачення їхнього творчого потенціалу та духовного світу, б) гармонізації інтересів молоді особистості і суспільства; в) розвитку самого суспільства. Оскільки будь-які процеси життєдіяльності людини пов'язані з мисленням (я мислю, отже, я живу), яке, як доведено теоретично і підтверджено експериментально, є системним процесом, що розвивається за рахунок системоутворювальних зв'язків, тому прагнення до встановлення системоутворювальних зв'язків належить до об'єктивних умов індивідуального розвитку особистості. Принцип системності у роботі мозку є загальним для всіх фізіологічних і психологічних процесів, де психічні функції ґрунтуються на асоціативних зв'язках, тож система знань про людину в учнів старшої школи формується саме на цій основі.

Одним із найважливіших принципів формування саме системи знань про людину в учнів старшої школи є принцип людиноцентризму, що має бути закладений у змісті навчальних предметів. Принцип людиноцентризму не суперечить основним трьом групам завдань освіти, навпаки: людина розглядається у єдності зі світом, природою, суспільством; передбачається розуміння сутності людини як феномена; розвиток системного процесу індивідуального асоціативного мислення учнів забезпечуватиме зв'язки між змістом науки, змістом навчального предмета і суттю майбутньої життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васьківська, Г. О. Дидактичні умови формування системи знань про людину і суспільство [Текст] / Г. О. Васьківська // Молодь і ринок. – 2007. – №5–6(28–29). – С. 88–92.
2. Васьківська, Г. О. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика : монографія [Текст] / Г. О. Васьківська. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 512 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст]. – 3 дод. і допов. / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.-Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Вернадский, В. И. Философские мысли натуралиста [Текст] / АН СССР ; [ред. колл.: А. Л. Яншин, С. Р. Микулинский, И. И. Мочалов ; сост. М. С. Бахракова и др.]. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
5. Кремень, В. Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації [Текст] / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – №2.
6. Кремень, В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору : монографія [Текст] / В. Г. Кремень. – К. : Пед. думка. – 2009. – 520 с.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>

Г. А. Васьковская. ЧЕЛОВЕКОЦЕНТРИЗМ КАК ДОМИНАНТА ФОРМИРОВАНИЯ У СТАРШЕКЛАСНИКОВ СИСТЕМЫ ЗНАНИЙ О ЧЕЛОВЕКЕ

Резюме. В статье сосредоточено внимание на идеях человекоцентризма как стратегическом направлении модернизации современного образования. Рассмотрены концептуальные основы формирования системы знаний о человеке в учеников старшей школы. Проанализирована ценность знаний о человеке для становления личности. Обоснована взаимосвязь естественных и гуманитарных знаний для осознания целостности феномена «человек».

Ключевые слова: человекоцентризм, система знаний о человеке, старшекласник, человековедение, ценностные ориентации, технологии обучения.

H. O. Vaskivska. HUMANICENTRISM AS A DOMINANT OF FORMATION THE SYSTEM OF THE KNOWLEDGE ABOUT MAN IN THE HIGH SCHOOL STUDENTS

The summary. The article focuses on the ideas of man-centered paradigm as a strategic way to improve modern education. The author reviews the conceptual basis of formation of system of knowledge about man in high school students. It gives the analysis of the value of knowledge about man for the development of personality. The relationship between natural and humanitarian knowledge for understanding the phenomenon of a man is considered.

Key words: man-centered paradigm; system of knowledge about man; high school student; science about man; value orientations; teaching technologies.